

УДК 347.9

Мосьондз Сергій Олександрович –

доктор юридичних наук, професор,
проректор з навчальної та наукової роботи
Університету сучасних знань

Serhii O. Mosondz –

doctor of juridical sciences, professor,
vice-rector in science and educational work,
University of Modern Knowledge
(57/3, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03150, Ukraine)

Труш Ігор Валентинович –

доктор юридичних наук,
професор кафедри приватно-правових дисциплін
Університету сучасних знань

Ihor V. Trush –

doctor of juridical sciences,
professor of private legal disciplines department,
University of Modern Knowledge
(57/3, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03150, Ukraine)

Оптимальні інструменти досягнення мети цивільного судочинства

У даній статті обґрунтовується висновок, що мета цивільного судочинства має досягатися оптимальними інструментами, до яких автором відноситься запровадження: активної ролі суду; спрощених судових процедур розгляду деяких категорій справ; заборони скасування правильних по суті рішень, ухвалених за правилами іншого виду судочинства; відмови у відкритті провадження через відсутність процесуальної заінтересованості заявника.

Ключові слова: інструменти, правосуддя, цивільний процес, оптимізація, завдання цивільного судочинства, активна роль суду, спрощення судових процедур.

В данной статье обосновывается вывод, что цель гражданского судопроизводства должна достигаться оптимальными инструментами, к которым автор относит внедрение: активной роли суда; упрощенных судебных процедур рассмотрения некоторых категорий дел; запрета отмены правильных по сути решений, принятых по правилам другого вида судопроизводства; отказа в открытии производства из-за отсутствия процессуальной заинтересованности заявителя.

Ключевые слова: инструменты, правосудие, гражданский процесс, оптимизация, задачи гражданского судопроизводства, активная роль суда, упрощение судебных процедур.

S.O. Mosondz Optimal Tools to Achieve the Goal of Civil Proceedings

Defining the objectives of the civil proceedings system as fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases, and the goal – protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and legitimate interests of individuals, the rights and interests of legal entities, interests of the state, while CPC among the issues that the court decides when awarding judgments is determining the question of whether or not to satisfy a claim or to deny a claim (s. 5 of p. 1 of Art. 214). This gives some scientists reason to conclude that the court confined to only to check the legality of the alleged claims. However, left forgotten by legislator the execution by court of main lawful purposes – eliminating of conflict and legal protection of rights.

In view of the theory of procedural law by author it is concluded: first, the purpose of procedural law is to address and eliminate abnormal development of social relations, protection of social order, rights and

legitimate interests of citizens and organizations; secondly, procedural law defines the procedure for the implementation by special state authorities to resolve the conflict; thirdly, the task of procedural law is to establish substantive relationship, achieving material (objective) truth, fair application of substantive law; fourthly, procedural law is intended to promote the efficient and equitable achievement of result which is established by the substantive law to be applied. Consequently, it was found that the main purpose of procedural law is solution (elimination) of conflict effectively and fairly to achieve result that provided the substantive law.

This article deals with problematic that the purpose of civil proceedings must be achieved in an optimum ways to which the author considers the introduction of: active role of the court; simplified judicial procedures for review of certain categories of cases; prohibition of the cancellation the proper, in essence, judgments, under the rules of a different kind of procedure; refusal in opening of procedure on the lack of procedural interest of the applicant.

Keywords: *tools, justice, civil procedure, optimization, problems of civil proceedings, active role of the court, simplification of court procedures.*

Постановка проблеми. Проведення в Україні судової реформи обумовлює необхідність розроблення нових підходів при здійсненні правосуддя, удосконалення порядку розгляду і вирішення цивільних справ в межах єдиної цивільної процесуальної форми. Крім того, неухильне зростання кількості звернень фізичних і юридичних осіб до суду за захистом своїх порушених прав останнім часом призвело до значної завантаженості судів, що створило перешкоди у належному виконанні завдань цивільного судочинства. Така ситуація вимагає вибору оптимального шляху розвитку цивільного процесу, пошуку нових спрощених та вдосконалення існуючих порядків вирішення справ, що має забезпечити право кожного на захист прав та охоронюваних законом інтересів, зекономити кошти і час суду та учасників процесу. Тобто, при розгляді конкретної справи і при здійсненні правосуддя в цілому має максимально досягатися мета цивільного судочинства з мінімізацією часу та матеріальних витрат, адже неоднорідність цивільних справ (як за характером спору, так й за складністю), які підлягають розгляду і вирішенню в судах, має передбачати наявність різних шляхів досягнення цілей правосуддя, оптимальних (пристосованих) для тієї чи іншої категорії справ.

Загальновідомо, що юридичних конфліктів (спорів) не уникнути, але варто створити ефективні (оптимальні) механізми їх оперативного та правильного вирішення. Цю мету можна досягти або шляхом обрання одного із найкращих варіантів процесуальної діяльності, які підтримуються судовою практикою, або запропонувати нову оптимальну

модель процесуальної діяльності. Мета цивільного судочинства має досягатися оптимальними способами. При цьому, напрямки вдосконалення (оптимізації) процесуальної діяльності мають бути як загальними (стосуватися розгляду всіх без винятку справ), так й спеціальними (враховувати особливості предмету спору).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оптимізації цивільного судочинства взагалі, проблеми уніфікації та диференціації судових процедур в цивільному процесі як напрямки оптимізації останнього розглядали в своїх роботах такі українські та російські вчені-процесуалісти, як: В.В. Баранкова, В.І. Бобрик, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, Є.В. Васьковський, Н.А. Громошина, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, С.О. Короєд, Д.Д. Луспенник, П.І. Радченко, Н.О. Рассахатська, Н.Ю. Сакара, О.В. Слепченко, І.В. Удальцова, А.О. Ференс-Сороцький, С.Я. Фурса, К.А. Царегородцева, М.Й. Штефан, В.В. Ярков та інші. Причому якщо російські вчені-процесуалісти досліджують зазначені питання вже на дисертаційному рівні, то українські – лише на рівні наукових публікацій і лише стосовно вдосконалення певних процесуальних інститутів.

Невирішені раніше проблеми. Відсутність комплексних теоретичних концепцій подальшого розвитку цивільного процесу, спрямованих на покращення судочинства в цивільних справах в цілому, невідповідність встановленого порядку розгляду і вирішення цивільних справ завданням

цивільного судочинства обумовлює необхідність визначення оптимальних інструментів досягнення мети цивільного судочинства через вдосконалення процесуального порядку, диференціації та спрощення судових процедур задля забезпечення ефективності правосуддя в цивільних справах і забезпечення виконання його завдань, обґрунтування нових підходів до шляхів вирішення цих питань, що й ставить за мету наша стаття.

Виклад основного матеріалу. Визначення оптимальних інструментів досягнення мети цивільного судочинства спрямована на найскоріше вирішення його завдань, визначених у ст. 1 ЦПК. А відтак й процесуальний механізм розгляду і вирішення конкретної цивільної справи має включати й найкращі шляхи досягнення цілей і завдань правосуддя.

Закріплення ЦПК нових процесуальних інститутів – попереднього судового засідання, наказного провадження, заочного розгляду – не вирішило всіх проблем належного виконання завдань цивільного судочинства. Хоча зазначені нововведення певним чином й були спрямовані на оптимізацію цивільної процесуальної форми захисту прав. Але в наукових колах не припиняють обговорюватися проблеми спрощення цивільного процесу, введення нових, більш ефективних процедур, які мають забезпечити нову якість судочинства [1].

Як зазначив Конституційний Суд України в Рішенні від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004, забезпечення прав і свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (абзац четвертий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини). Зазначене положення стосується й конституційного права на судовий захист, яке реалізується під час здійснення правосуддя в цивільних справах.

З огляду на викладене розвиток системи цивільної юрисдикції має відбуватися в бік раціоналізації і оптимізації її процедур в межах існуючого порядку цивільного судочинства, що дозволяє досягти цілей правосуддя шляхом спрощення основних його складових, не знижуючи в цілому рівень юридичних гарантій.

Одним із основних оптимальних інструментів цивільного судочинства та гарантією виконання його завдань ми пропонуємо розглядати активність суду, згідно з якою з боку суду має відбуватися не лише керівництво рухом процесу, але й проявлятися активність (ініціативність) в процесі доказування з метою встановлення об'єктивної істини у справі. Ми переконані, що роль суду в сучасному змагальному процесі повинна включати прояв судом власної ініціативи в проведенні процесуальних дій щодо збирання та дослідження доказів. Для усунення неповноти судового розгляду (коли сторони через відсутність юридичної освіти, нездатність користуватися правовою допомогою чи з інших причин не виконують свій процесуальний обов'язок надати суду докази) суд все ж таки має проявляти активність (ініціативність) в процесі доказування у встановленні обставин справи та перевірку їх доказами. Зокрема це стосується необхідності витребування судом в межах предмету доказування очевидних і необхідних доказів ще на стадії підготовки справи до розгляду (наприклад, від державних органів, нотаріальних контор, БТІ, органів РАЦС, адресного бюро тощо). Активні судові дії в процесі доказування мають стати засобом усунення неповноти судового розгляду та пасивності сторін в наданні суду доказів, які є необхідними для вирішення справи. Не менш важливим є посилення повноважень суду в частині здійснення керівництва рухом процесу, адже саме суд має забезпечити (створити умови) реалізацію сторонами їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, оскільки, як відомо, цивільні процесуальні правовідносини складаються не між сторонами спору, а з судом.

Оптимізація цивільного судочинства в цілому також залежить й від "правильності" вирішення справи. Саме "правильність" вирішення справи (на відміну від її своєчасного, справедливого і неупередженого розгляду), на наше переконання, є визначальним чинником виконання завдань цивільного судочинства, забезпечення якого, до речі, є безпосередньою метою попереднього судового засідання. "Неправильне" вирішення справи порушує конституційне право громадян на судовий захист, підриває авторитет судової влади і

держави в цілому, а відтак, норма про "правильність" вирішення справи має бути закріплена в якості одного із визначальних складових чинників завдань цивільного судочинства в ст. 1 ЦПК. Адже лише завдяки "правильності" вирішення справи можна досягти мети цивільного судочинства – захисту порушених прав.

Окремим оптимальним інструментом цивільного судочинства є спрощення судових процедур. Адже збільшення кількості справ вимагає пошуку нових спрощених порядків їх вирішення з метою економії часу суду і учасників процесу. Мова йде, перш за все, про обмеження дії принципу процесуальної формалізації, згідно з яким, як зазначають деякі вчені, законодавець, з одного боку, має прагнути встановити в процесуальному законі тільки такі формальності, без яких неможливо забезпечити нормальне судочинство, а з іншого – закріпити право судів допускати виправлення зроблених учасниками провадження порушень. При цьому має бути дотримано принцип процесуальної економії, який проявляється, по-перше, у розумному пом'якшенні процесуальних формальностей; продуманості процесуальних правил; встановленні таких норм, без яких дійсно ніяк не можна обійтись, і по-друге, у прискоренні (швидкості) процесу [2]. До такого спрощення, по-перше, варто віднести скасування обов'язкового характеру попереднього судового засідання. По-друге, запроваджена у ч. 10 ст. 130 ЦПК "ухвала попереднього судового засідання" позначається на принципі процесуальної економії і жодним чином не впливає на забезпечення нормального судочинства. Процесуально обґрунтованим і економічно доцільним буде зазначати (фіксувати) процесуальні дії, які необхідно вчинити до судового розгляду не в "ухвалі попереднього судового засідання", а в журналі попереднього судового засідання.

Спрощення судових процедур в цивільному судочинстві має стосуватись й порядку розгляду справ. Наприклад, варто запровадити інститути письмового та скороченого провадження (як в адміністративному судочинстві), а також встановити особливе спрощене провадження (без проведення судового засідання, але з участю сторін) розгляду деяких категорій

цивільних справ (розірвання шлюбу, стягнення аліментів, стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги тощо).

Деякі науковці вважають, що введення в цивільний процес інституту заочного розгляду стало одним з основних напрямків вирішення проблем доступу до правосуддя; це дозволило досягти цілей правосуддя за рахунок спрощення процедури розгляду [3]. Поряд з цим, в юридичній літературі висловлюється думка, що заочне провадження не є скороченим або спрощеним, оскільки порядок заочного розгляду підкоряється загальним правилам судового розгляду [4].

Верховний Суд України в своєму Узагальненні "Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах" зазначив, що інститут заочного провадження відповідає положенням та спрямований на реалізацію Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на вдосконалення судової системи. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити доступ сторін до спрощених і більш оперативних форм судочинства та захистити їх від зловживань та затримок, зокрема, надавши суду повноваження здійснювати судочинство більш ефективно.

Водночас Верховний Суд констатував, що в окремих випадках розгляд справ у порядку заочного провадження не спрощує, а ускладнює процес та дає відповідачу можливість його затягнути, оскільки він має право на скасування заочного рішення судом, який його ухвалив, після чого справа розглядається в загальному порядку.

Тому, на нашу думку, заочний розгляд також варто трансформувати у спрощене провадження, яке, за відсутності свідків, має відбуватись без проведення судового засідання (адже немає сенсу у судовому засіданні з участю одного позивача досліджувати подані ним докази і проводити дебати). Таке спрощене провадження має чимось нагадувати наказне провадження, проте з викликом сторін та без проведення судового засідання з його всіма етапами (наприклад, немає потреби у справах про розірвання шлюбу чи стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги досліджувати в судовому засіданні "стандартні"

докази та проводити дебати). Засідання в таких справах мають відбуватися в формі співбесіди.

Також вважаємо, що суддю варто уповноважити самостійно визначати категорію справи і її складність з метою прийняття рішення про розгляд справи в порядку спрощеного провадження, але за необхідності в будь-який час "перейти" до розгляду у судові засідання (наприклад, у випадку виникнення необхідності допиту свідків). Спрощений порядок розгляду варто поширити (за рішенням судді) також й на розгляд позовів, які є очевидно законними і обґрунтованими та які є очевидно незаконними.

Поряд із спрощеним порядком розгляду деяких категорій цивільних справ варто встановити норму про набрання рішенням суду першої інстанції законної сили з моменту прийняття та водночас дозволити його оскарження лише в частині встановлення фактів, які можуть мати преюдиціальне значення при розгляді інших справ з участю сторін (як приклад, можна навести справи про розірвання шлюбу, до якого жодна зі сторін примушена бути не може з огляду на закріплений принцип добровільності шлюбу. Тому бажання позивача – одного із подружжя розірвати шлюб в будь-якому випадку зобов'язує суд ухвалити рішення про розірвання шлюбу. Водночас встановлений судом факт тривалості спільного проживання може мати значення при вирішенні спору про поділ майна подружжя, а відтак лише в цій частині рішення суду про розірвання шлюбу може оскаржуватись).

Як один із оптимальних інструментів цивільної процесуальної форми захисту прав варто розглядати встановлення законодавчої заборони на скасування вищестоящими судовими інстанціями правильних по суті судових рішень, але ухвалених за правилами іншого виду судочинства. Так, судова практика знає чимало випадків, коли Верховний Суд України скасовував правильні по суті рішення із закриттям провадження у справі з мотивів непідвідомості справи. Враховуючи принцип юридичної визначеності та своєчасності судового розгляду, вищі судові інстанції мають бути позбавленні права скасовувати правильні по суті рішення і закривати провадження у

справі чи направляти її на новий судовий розгляд з мотивів розгляду справи в порядку іншого виду судочинства. Таке скасування має бути можливим лише за умови направлення справи на новий судовий розгляд з мотивів неправильного застосування норм матеріального права, що призвело до неправильного вирішення справи.

Водночас, з метою забезпечення своєчасності судового розгляду, судам треба дозволити при вирішенні питання прийняття заяви і порушення провадження вирішувати питання підвідомчості (юрисдикції) незалежно від територіальної підсудності справи цьому суду. Це дозволить заявнику швидше звернутися до суду іншої (правильної) юрисдикції та реалізувати своє право на судовий захист.

Не варто залишати без уваги такий "процесуальний фільтр" від надходження до судів необґрунтованих позовів, як процесуальна юридична заінтересованість, яку ми розглядаємо як передумову права на звернення до суду. Адже процесуальна заінтересованість особи, яка звертається до суду, пов'язана, передусім, із наявністю у конкретної особи юридичної (процесуальної) можливості звернутися із заявою до суду з конкретними вимогами. Верховний Суд України в своїх правових позиціях зазначав, що приписи ст. 124 Конституції України про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають в державі, не знімають обмежень щодо кола осіб, які можуть звертатися до суду щодо прав і інтересів інших. Отже, якщо заява пред'явлена до суду на захист прав, свобод та інтересів інших осіб особами, яким законом такого права не надано, це свідчить про відсутність процесуальної заінтересованості особи-заявника та унеможливорює порушення провадження у справі за його заявою, що варто прямо передбачити в ЦПК як підставу для відмови у відкритті провадження у справі.

Список використаних джерел:

1. Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 552 с.
2. Ференс-Сороцкий А. А. Процессуальный формализм или процессуальная экономия? / А. А. Ференс-Сороцкий // Правоведение. – 1991. – № 4. – С. 31–32.
3. Курас Т. Л. Проблемы заочного производства в гражданском процессе РФ / Т. Л. Курас // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 3. – С. 74-76.
4. Черных И. И. Заочное производство в гражданском процессе / И. И. Черных. – М. : Норма, 2000. – 234 с.

References

1. Pozovne provadzhennia : monohrafiia / V. V. Komarov, D. D. Luspenik, P. I. Radchenko ta in. ; za red. V. V. Komarova. – Kh. : Pravo, 2011. – 552 p.
2. A. A. Ferens-Sorotskiy, Protsessualniy formalizm ili protsessualnaya ekonomiya? / A. A. Ferens-Sorotskiy // Pravovedenie. – 1991. – No. 4. – Pp. 31-32.
3. T. L. Kuras, Problemi zaohnogo proizvodstva v grazhdanskom protsesse RF / T. L. Kuras // Sibirskiy yuridicheskiy vestnik. – 2004. – No. 3. – Pp. 74-76.
4. I. I. Chernikh, Zaochnoe proizvodstvo v grazhdanskom protsesse / I. I. Chernikh. – M. : Norma, 2000. – 234 p.